

והיא עונה לו: שתה, אדוני, גם לגמליך אשאב עד אם כילו לשתות. והוא לה: בת מי את, הגידי נא לי, היש בית אביך מקום ללין? והיא: בת בתואל אנוכי, גם תבן גם מספוא רב עמנו, גם מקום ללון. האומנם זו הייתה שפת יום-יום שבה דיברו בזמן ההוא איש עם רעהו ורעותו? לשון כל כך מנומסת? כל כך מסוללת? האומנם פנו זה לזה בביטויים כמו: אם נא מצאתי חן בעיניך; אל נא באפך; יש לי רב, אחי, יהי לך אשר לך; והאם "חתיכה" וולגרית, לכל הדעות, כמו דלילה, אמרה אל בן-זוגה, שהיה לכל הדעות פרא-אדם: הנה התלת בי ותדבר אלי כזבים, עתה הגידה נא לי במה תיאסר...?

מכיוון שאין לנו הקלטות מן הימים ההם, ואפילו המילה **קלטת** לא הומצאה עדיין בישיבות האקדמיה - אין לנו מושג מה הייתה אז לשון החולין, או, אם לפי מיסייה ז'ורדן - מה הייתה לשון הפרוזה! ואפילו בתקופה מאוחרת יותר: האומנם אמר איש לאשתו - קונם, שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לרבי יהודה ולרבי שמעון; או - האומנם אמר רבי שמעון בן רבי אלעזר לאיש פלוני שפגשו על שפת הים והיה מכוער ביותר: ריקא, כמה מכוער אותו האיש! שמא כל בני עירך מכוערים כמותך? במילים אלה?

בדיאלוגים של אפלטון מדברים אנשים בלשון בני-אדם פשוטה, עניינית, שכמוה מדברים גם היום. "כן, בהחלט", עונה מינון לסוקרטס. "כך הוא". "כך נראה ליי". "מסתבר שנכונים דבריך". "לא, אינני בטוח", וכיו"ב. לא בתנ"ך. אם כי מפעם לפעם מתגנב סלנג אפילו לאפוס הזה. וכך אומר משה לאלוהים: "מאין לי בשר לתת לכל העם הזה?" ובמקום אחר: "עד אשר יצא (הבשר) מאפכם והיה לכם לזרא!" או, מפי העם: "כי זה משה האיש... לא ידענו מה היה לו?" (כמו בלשון ימינו: "מה קרה לך?!").

"שמעי, מעכה" - אמרה תמר אל אַמְתָּה אשר ישבה אתה על-יד הנחל כעשרים אמה הרחק מאמנון הרועה - "שמעי, מַעְכָּה, אם לא עָרְלָה אוֹזְנְךָ, והביטי, אם לא טחו עינייך לראות..." וכי - כך כותב אברהם מאפו ב"אהבת ציון", יותר משלושים שנה לפני עליית הביליוויים לארץ-ישראל, כלומר, לפני שהיה דיבור עברי כלשהו בימות החול. לשון זו, ברומן אידילי, רומנטי, שעלילתו מתרחשת בימי הבית הראשון, מתקבלת על הלב ועל הדעת; אבל כשכותב מאפו רומן שאמור להיות ריאליסטי, ביקורתי, על זמנו שלו, שעלילתו מתרחשת ברוסיה או בליטא, "עיט צבוע" שמו, והוא שם בפי האישה, שרה בת ירוחם, משפטים כמו: "לא ידעתך ולא חפצתי לדעתך, צא לך מהר מזה והשלך כספך הנמאס אל נחלי בליעל, כי צר לך המקום ללון פה"; ואביה מוסיף וגוער במנוול: "סור לך, פן ארוצץ קדקודך, סור פן תלחך עפר כנחש" - הרי הדברים נשמעים כגרוטסקה, ומי קורא שיאמין להם?

הספרות ותחיית הלשון העברית

הרחוב שהייתי גר בו בתל-אביב, נמצא סמוך מאוד לרחוב י"ל גורדון, וקצת הלאה ממנו, מקביל לו, רחוב מאפו, ומקביל לשניהם רחוב סמולנסקי, ולא רחוקים מהם - רחובות פרישמן ומנדלי מוכר-ספרים. כשהייתי עובר ברחובות אלה, עניין של יום-יום, ונוצר בסופרים שעל שמם הם נקראים, היו עוברים בלבי רגשי חמלה עליהם, מעורבים ברגשי הערצה. חמלה והערצה - משום שאני זוכר ויודע שהם כתבו בלשון שלא הייתה לשון הדיבור והמחשבה שלהם - הם דיברו וחשבו בידיש, ברוסית, בפולנית - ומה קשה הדבר לסופר לכתוב בלשון שאינה לשונו הטבעית; ולא זו בלבד, אלא שאת ספריהם הועידו לקוראים מעטים, פזורים זעיר פה זעיר שם בארבע ארצות, בערים ועיירות נכחדות שבהן לחשה הגחלת בערמת הדשן; וגם קוראים אלה, העברית לא הייתה לשונם הטבעית, אלא באה להם מספרי הקודש; ואף על פי כן - ודבר זה הוא הראוי להערצה - כתבו הסופרים האלה את השירים והסיפורים והרומנים שלהם בלשון העתיקה, שאינה לשון-האם שלהם, כי תקווה כמוסה וחוש נבואי אמרו להם שלא ירחק היום ולשון זו, שבמשך מאות בשנים הייתה רדומה, והסתתרה בנקיקים ובמערות של ספרי מדרש, פוסקים והלכה, לא ירחק היום והיא תתעורר לתחייה בארץ שבה נולדה ובה נטועים שורשיה, ותהיה שוב לשונו המהלכת, המדוברת והנכתבת של עם.

סיפור היחסים שבין הסופרים האלה, סופרי תקופת ההשכלה ותקופת התחייה, ובין הלשון העברית - הוא סיפור אהבה; אהבה על כל סממניה: געגועים, חיזורים, מסירות-נפש, הקרבה, וגם אכזבות, בגידות, ייאוש. חולֵי אהבה היו סופרים אלה אל היפהפייה הנרדמת הזאת שציפתה לגואלה. לאן היה עליהם לפנות בבואם לכתוב בעברית שירים, סיפורים, רומנים? אל מקור החיים של לשון זו, כמובן, אל שורשה הקדום, אל התנ"ך. אבל התנ"ך כולו שירה! יפה לכתוב בניבים שלו דברי שיר. האם אפשר לכתוב בלשונו גם סיפור פשוט? או אפילו בלשון המשנה? כשפוגש אליעזר, עבד אברהם, את רבקה, ליד באר המים, לעת צאת השואבות, מסופר שאמר לה: הגמיעיני-נא מעט מים מחדך.

הבעיה שניצבה לפני הסופרים בני הדור ההוא וגם לפני הסופרים שבאו אחריהם, במשך עשרות שנים - הייתה הפוכה מזו שניצבה לפני פרופסור היגינס מ"פיגמליון" של ברנארד שאו, בהביאו את לייזה דוליטל לביתו. הוא ביקש לאלף את מוכרת הפרחים ההמונית, ששפתה שפת שוק פרוצה, גסה ומקולקלת, לדבר בלשון נקייה, דקדוקית, מנומסת ועשירה, כשל בני החברה העליונה; אך את העברית, זו האריסטוקרטית, הפיוטית, הנמלצת, של המקרא, וזו המחוכמת, המפולפלת והדקדקנית של המשנה - צריך היה לאלף שתד ממרום שבתה, שתפשוט את מחלצותיה המפוארות, שתלבש בגדי עבודה ותעסוק במלאכות הבית ובשעשועי יום-יום, ושתדבר אלינו לא מגבוה וביהירות, אלא "בגובה העיניים", כמו שאומרים היום.

וכאן אירע לנו נס, שספק אם התרחש כמוהו באיזו אומה אחרת, והוא אירע, קודם כול, בין דפי הספרים.

אמנם פה בארץ חמדת אבות, כשבמושב הראשונות - גדרה, ראשון-לציון, פתח-תקוה, זכרון-יעקב ואחרות - כבר שיחקו הילדים בעברית ושרו שירים בעברית, והגדולים קראו עיתונים עבריים, עדיין כתב אליעזר בן-יהודה, בעל כתר "מחיה השפה העברית", בלשון ההשכלה, בבואו לספר, בפרוזה, על נסיעתו מאלכסנדריה לארץ-ישראל:

ואשתחוה לאשת רעי ואומר: אקווה כי תכבדני גברתי ותספחני לחברתכם שני ימי מסענו, והיו לי הימים האלה לתענוג משנה, כי אכלה את ימי המסע אשר היה עלי למשא בחברה נעימה אתכם...

וכמוהו בסגנון משכילי כתב גם יואל משה סלומון, ממייסדי פתח-תקוה, כשהוא מספר על שיחה עם עולים חדשים בבית מלון ב"פ: "האח, הנה הגיע היום שנקבצו בני יהודה ואפרים יחד לעלות לארץ-ישראל... הגידה-נא לי, אפרים, האם קרוב ומודע אתה אל המשפחה הרמה, או אולי מצאצאיה אתה, כי כה נפשך תערוג אליהם?"

אך לעומת זאת - הפלא ופלא! - דווקא בגולה, דווקא בסביבה שבה אין כמעט דוברי עברית, והסופר אינו שומע אותה כלל באוזניו, רק קורא אותה בעיניו, נכתבים דברים בעברית "חילונית", מדויקת, לא-מליצית, נענית למסירת דקויות של תיאורי טבע, חפצים ורגשות; עברית שבעצם אין כמעט הבדל בינה ובין העברית הנכתבת היום בידי החיים בישראל ואלה שנולדו בה. הנה קטע מתוך "מאחורי הגדר" של ביאליק, סיפור שנכתב בשנת 1905, בגולה כמובן:

הגיעו ימי גשמים וערפל, הימים שאחרי סוכות. הקרפף השמם - שמם שבעתיים. הרגל מועדת שם בחלקקות וטובעת בבוץ. טרפי הצמחים

מוטלים כפושים בטיט שמן והגבעולים החבוטים מתמתחים ושכובים זה על גבי זה כתולעים מתים. האגס נתערטל כולו ובדי ענפיו נראים בשחרוריתם ובעקמימותם כערב-רב של דרקונים ועקרבים מעופפים, שקפצו להתנפל זה על זה, ותוך כדי קפיצה של עפיפה, אחזתם עווית והיו לאבן. האלון הגבוה - עדיין שיורי עלים, כעין מטליות מלוכלכות, מתלבטים עליו...

וב-1906 כותב גנסי - גם הוא בעיר מזרח-אירופית שמת-מעט מן היהודים שבה שומעים או דוברים עברית (וזו הייתה בוודאי עברית מן ההפטר) - כותב כך בסיפורו "בינתיים":

מאותה שעה והלאה התחילו זוחלים ימים ארוכים וצהובים, והייתה שפוכה בטלה בכול, והחוצות היו רובצים נרפים ושוממים, ולשמים הגדולים לא הייתה כל תשוקה שהיא, ונפתלי היה יושב אל חלונו ולא היה אלא חושש תכופות שלא ייהרס הכיסא הוויני שמתחתיו מחמת כובד משאו. וכחום היום היה ההבל החמים והשמנוני של החדר הצהוב, המלא מיטות ילדים רבות, ורווה ריח משחות שונות, מדכא לגמרי את נשמתו...

קטע כזה, שבחרתיו באקראי - יכולתי להביא כל קטע אחר מכל אחד מסיפורי של גנסי - באוצר מילים כזה, בתחביר כזה, עשוי היה להיכתב גם היום בידי סופר ישראלי - אם גם בקצב אחר, כמובן, כי הקצב הוא נשמת-אפו האישית, המיוחדת, של כל סופר. אין בקטע זה שום משפט מן המוכן, שנלקח בצורתו, במבנה שלו, בצירופי הלשון שלו, מן "המקורות", מספר שופטים או מתהלים, ממסכת ברכות או מסנהדרין, או מן המדרשים והפיוטים. כל אבניו - בניין חדש, עברית חדשה. ואין בו שום ביטוי "ארכאי" שעלול להביך או להרתיע את הקורא בן ימינו.

ועברית חדשה זו, נקייה ממליצות, נענית לצרכיו ולשימושיו הרבים של בעל הדמיון ובעל הנפש היוצרת - כובשת והולכת את הספרות העברית בשנים הבאות, בגולה ובארץ-ישראל, כך שב-1919 יוצאים מתחת עטו של ברנר, "בשכול וכשלוך", למשל, משפטים "טבעיים" כל כך, כמו:

חפץ היה מוטל על ערש-דווי, אסתר טיפלה בו, פצעו הציק לו, לחפץ, ואולם הוא לא על זה חשב - אל הכאב כבר התרגל, ואותו היה יכול לשאת באיזו מנוחה; על-כל-פנים בלי גניחות יתרות - אבל הוא גנח, הוא גנח כחולה טיפוס הבטן, שמעלת חומו ארבעים-ואחת כשמטילים אותו לאמבטי קר ככפור.

וב-1920 כותב ראובני ב"עד ירושלים" משפטים שטעמם בפי הקורא כלחם יום-יום:

עתה, כבואו מהמחנה, הביא עמו הרגלים חדשים של גסות וניבול-פה. בצבא ראה איך רומסים ברגליים כבוד-אדם, וכל שהאיש יותר זקן וחלש, רודפים אותו יותר ומתעללים בו יותר - גם בו רמסו את הכרת-הערך שהייתה לו, והוא קיבל זה כדבר מובן מאליו...

ביאליק, במאמרו "חבלי לשון", העונה על השאלה "להרחיב או לא להרחיב", בפולמוס על עתיד הלשון, מדגיש שני עיקרים שהם הכרח להתפתחותה של העברית, שלכאורה הם סותרים זה את זה: האחד הוא השגרה, והשני - ידיעה שלמה של הרכוש הלשוני מכל הדורות.

"המלאך הנאמן ביותר של הלשון", הוא כותב באותו מאמר, "הוא השגרה. העשירה שבלשונו, אם אין לרכושה הולכה והבאה, עקירה והנחה, מיעוד ומשמוש, שכלול והשלמה, כל שעה וכל רגע, בכתב ובדיבור גם יחד - קיומה פגום ועלוב והיא הולכת ומתנוונת, הולכת ונחשלת".

וכנגד זה: "היוצר הגמור מודד תחילה ויודע את כל כוחה של הלשון, בלא שיור כלשהו, עד סוף תחומיה הרחוקים ביותר [...] עשירותה הגמורה של הלשון היא כוחה הפנימי, החיוני, ואפשרויותיה המרובות להתפתח וליצור, לצרף צירופים ולהוליד בדומה, לפרות ולרבות, ולהתפצל וכו' וכו' - עד אין סוף".

שני העיקרים - השגרה, וניכוס האוצר הלשוני של כל הדורות - נתקיימו בנו במאה השנים האחרונות, פה, בארץ-ישראל; והם שגרמו את התפתחותה והתרחבותה העצומה של העברית כלשון שבעל-פה וכלשון שכתב.

השגרה באה בדרך הדיבור העברי, שנעשה לנחלת המוני העם, מכל הגילים, המעמדות והעליות, ובדרך התקשורת, העיתון, הרדיו, הפרסומות וכו'. אלה הצמיחו מילים, ניבים וביטויים חדשים לאיך-ספור, רובם גידולי פרא, אבל אין שדה יפה ללא צמחי-בר המנמרים אותו; וניכוס האוצרות הלשוניים, לכל רובדיהם, בא בדרך הלימוד, החקירה, ובעיקר - דרך הספרות.

הספרות שנכתבה ונכתבת בארץ, על כל ענפיה - השירה, הפרוזה, המחזה, הפזמון, התרגומים מלשונויות אחרות - על ידי החשיפה והגילוי של מכמני הלשון בספרות העת העתיקה ובספרות הפיוטים, המדרשים, סיפורי החסידות, הספרות הרבנית וכו', ומתוך השימוש במורשת הזאת בדרך של מוטציות, הרכבות, הצלבות, המצאות מתוך שאר רוח, שינויי צורה ומבנה - העלתה את הלשון למדרגה שיש בכוחה לבטא דקויות של רגשות, מצבי נפש, פרטי פרטים של נוף, טבע החברה וטבע האדם, כפי שלא היה לה מעולם.

לא רק ביצירות של בני הדור שספג את השכלתו הלשונית מפי מורים שמשנתם הייתה שגורה על פיהם והיו בקיאים ב"אוצר הספרים היהודי", כמו שנהוג לומר היום - אלא גם ביצירות של סופרים צעירים מאוד, המופיעות עכשיו בשפע שלא היה כדוגמתו בעבר, אפשר למצוא, בשירה ובפרוזה, עברית עשירה מאוד, שרוחשות בה קונוטציות מן המורשת הלשונית שלנו לדורותיה, ועם זה, גמישה וקולחת, ערבה וטבעית.

ואין לשכוח את התרגומים, שגם הם מקדמים את העברית בצעדים גדולים להגוונתה ולהרחבתה. ושוב: לא רק התרגומים הווירטואוזיים של שלונסקי, אלטרמן, שנהר, ואחרים מבני הדור ההוא, אלא גם - ולא פחות מכן - התרגומים הרבים המצוינים המופיעים היום, מן הספרות הקלאסית, הרוסית, הגרמנית, הצרפתית, האנגלית. כי הצורך הוא אבי ההמצאה, והצורך למצוא מקבילות למילים וביטויים בלשונויות אחרות שאינם מצויים בעברית, זו שהתפתחותה פיגרה אחריהן מסיבות היסטוריות, הוא שהביא להמצאת חידושי לשון ללא ספור, ששימשו לאחר מכן את הפרוזה והשירה המקוריות. ואין לך דבר המעיד על חיוניותה הרבה של העברית בזמן הזה, כמו העובדה שיצירות רבות מספרות העולם, שתורגמו לעברית בשנות העשרים, השלושים והארבעים בידי מיטב המתרגמים, מיתרגמות עכשיו מחדש להתאימן ללשון ימינו על חידושיה.

הלשון הספרותית היא לשונו האישית של כל סופר וסופר. היא אינה כפופה דווקא לכללי דקדוק ותחביר, ורווחות בה גם נחמות ונטויות שהן בהחלט לא "תקניות". משום כך יש לנו יצירות הכתובות בלשון דשנה או מפותלת ומתוחכמת ולצדן יצירות הכתובות בלשון דיבור פשוטה, או ב"לשון רזה" בכוונה תחילה, כמו ששכיח למדי בעשור האחרון. אלה ואלה יכולים להיות דברי אלוהים חיים. הכול תלוי בנשמת הדברים ובמידת האמת שבהם.

התופעה שצריכה להדאיג אותנו היא ההתרוששות הנוראה של לשון הדיבור של הדור הצעיר, בכל שכבות העם, ושל לשון התקשורת ההמונית, בעיקר בעיתונות המקומונית, במגאזינים השבועיים ובתשדירי הפרסומת. לשון שנעשית יותר ויותר חפה מכל אסוציאציות תרבותיות, מכל זכר לרבדים עמוקים יותר של הלשון, מכל שימוש בביטויים מן המורשת העשירה של העברית. לפרצות האלה, המתרחבות והולכות מחמת בורות, פשוטה כמשמעה, חודרים הלעז והלשון המשובשת והמסורסת; חודרים משפטים שלמים באנגלית-אמריקאית, הכתובים, מאין ברה, באותיות עבריות. "הוא לוקח שום דבר פור גראנטד"; "איף יו אַסְק מִי, הוא לא הגבר הכי-הכי"; "יו מאַרְק מִי ווֹרְדְס, הוא לא שווה פֻּנִי"; "הלוקיישן הכי מטריף בשנקין" ועוד ועוד.

הנגע הזה לא יירפא באמצעות הטפות מוסר, נזיפות או קיתונות של לעג. מכיוון שסיבתו העיקרית היא הבורות, הדרך היחידה לעקירתו היא העמקת הידיעה במקורות והרחבת ההשכלה העברית, מגיל בית-הספר ועד הסמינרים והאוניברסיטאות, שגם בהם פשה הנגע.

הלשון על מעמקה, היא השומרת והזוכרת את תולדות העם ותרבותו. שמור וזכור בדיבור אחד. לאור המצב השורר היום ברחוב, בדפי העיתונים ובפטפוטים הקולניים בפלאפונים - נראית הספרות כמצודה האחרונה של האצילות הלשונית.

ברוח הזמן, יכולתי לסיים את דבריי במילים אלה:
 הנושא של ספרות ולשון, זה לא בדיוק הקטע שלי. אמנם יש לי את הכישורים לדבר על הספרות וכזה, אבל אני חושב: מה זה, קאמֶק של הטוֹנְטִיז, שהיו מְפַרְבֵּרִים ומְדַסְקְסִים בוועד הלשון על מה יהיה אתנו והשפה העברית וכאלה? אני תופס קריִזָה כשמדברים על זה היום, בעידן האינטרנט. בסרט הזה כבר הייתי, ומה לא. נכון, יש פה נושא, מה־זה נושא! אבל לא כל־כך מְגַנֵּב. ואותי זה בכלל לא מטריף, אבל מה, אני לא פראייר לשלם לטקסי עשר שקל לבוא לפה מהתחנה, אז אם אנחנו כבר בקטע הזה, אז גם לי יש את הפִּיס אוֹף מֵיִינְד שלי, ונסגור עניין.

יכולתי לסיים כך את דבריי. אבל איך ארהיב עוז לעשות כך פה, בהיכל האקדמיה ללשון העברית?